

8 Теорія Z. До нових рубежів людської природи

Життя людини неможливо зрозуміти без урахування її найвищих прагнень.

Абрагам Маслоу, «Мотивація та особистість» (Передмова до переробленого видання 1970 року)

Із третьої психології народжується четверта — «трансгуманістична психологія», яка охоплює трансцендентні переживання й трансцендентні цінності.

Абрагам Маслоу, «Нові рубежі людської природи», лекція в Унітаріанській церкві Сан-Франциско, 1967

Напевно, жодне інше слово не має стільки різних значень, як термін «трансцендентність». Коли я казав людям, що пишу книжку про це, мене неминуче запитували: «А як ви розумієте трансцендентність?». У статті 1969 року «Різні значення трансцендентності» Маслоу сформулював 35 концепцій цього поняття — від утрати самоусвідомлення до виходу за межі свого еґо, а також прийняття земного існування, піднесення над дихотомією, подолання залежності від інших, піднесення над дихотомічними явищами «ми проти них», як-от націоналізм, патріотизм та етноцентризм, виходу за межі часу й простору та звичайних, буденних людських характеристик заради вищих, виходу за межі людського та відчуття «космічної свідомості».

Так і кортить поглянути на це попурі визначень і запитати: то що ж таке справжня трансцендентність? *Справжня трансцендентносте, підведися, будь ласка!* Сподіваюся, ви встигли зрозуміти, що вже саме це запитання неправильне. На мій погляд,

трансцендентність у найздоровішому своєму вигляді — це не якийсь конкретний бік нашого єства, а здорова інтеграція найістотнішого *загалом*.

Спираючись на праці Маслоу й сучасні психологічні дослідження самоактуалізації та найвищих проявів людської природи, я пропоную таке визначення здорової трансцендентності:

Здорова трансцендентність — це новітнє явище, наслідок гармонійної цілісної інтеграції нашого «Я» заради виховання доброго суспільства.

Таке трактування трансцендентності — а це, на мій погляд, найздоровіша її форма — не вимагає ані від нас, ані від інших відмови від власних особливостей чи одноосібного піднесення над рештою людства. Здорова трансцендентність не означає перебування за межами цілого чи відчуття своєї вищості над ним. Вона передбачає існування як гармонійної частини буття загалом. Це не якийсь рівень, котрого бодай хтось *буквально* може досягнути, а провідна зірка для роду людського. Одне слово, здорова трансцендентність вимагає від нас повністю опанувати себе, витягти на поверхню найкраще з того, що маємо, і підвищити планку для всього людства.

Поміж нас є люди, яких незмінно мотивують вищі цінності та переживання. Для таких «трансцендерів» самоактуалізація — не що інше, як місток до трансцендентного стану. Вони показують нам можливості, відкриті для всіх, а також те, чого може досягнути наш вид.

Трансцендери

Ще 1967-го Маслоу почав замислюватися про існування різних типів людей, схильних до самоактуалізації. У дописі в особистому щоденнику від 28 травня 1967 року він згадав про «найрізноманітніші осяяння», дотичні до цієї теми, зокрема й про «одне велике». «Збирався написати й видати критику самоактуалізації, але зрештою чомусь цього не зробив, — зазначив Маслоу. — Тепер я, мабуть, розумію чому. Гадаю, що послуговувався прихованим, несвідомим, а отже, хибним критерієм вибору прикладів самоактуалізації *поза межами здоров'я*»⁷⁵⁹.

Кілька тижнів по тому Маслоу знову написав у щоденник про це осяяння після дискусії зі своїм другом Генрі Мюрреєм, засновником напряму персонології:

Я розповів йому [тобто Генрі Мюррею] про своє нове відкриття... Б-людина може мати *більше* симптомів і більше ціннісних патологій, ніж безсимптомні «здорові». Можливо, особа не має симптомів *виключно* за рахунок того, що нічого не знає про Б-вимір чи не цікавиться ним, або через те, що ніколи не була там під час найвищих пікових моментів (і *це* також потрібно змінити...) Мати симптоми ціннісної патології — «вище» (і Б-здоровіше?), ніж не мати жодних. ... Ціннісні патології бувають *дуже* високим досягненням. Ми можемо глибоко шанувати тих, у кому бачимо — *крізь* симптоми розчарування в ідеалізмі — той прекрасний Б-вимір, якого вони прагнуть, а отже, і можуть дістатися. ... Для осіб, які докладають зусиль і рухаються вгору, прогнози справді кращі, ніж для тих, хто вдовольняється рівнем [самоактуалізації]. ... (Щось я *вихваляю* ціннісну патологію й співаю їй панегірики!)⁷⁶⁰.

Значення цього осяяння не варто недооцінювати. Маслоу збагнув, що в його ієрархії потреб є місце для ще однієї *мотивації*, а не просто тимчасового пікового переживання⁷⁶¹. Це важлива відмінність. Хоча пікові переживання мають колосальний перетворчий потенціал, вони можуть статися *будь з ким* — незалежно від найвищої мотивації в житті (так само, як і будь-хто, незалежно від найвищої мотивації, може відчувати голод, самотність чи удар по самооцінці). Тож хоча багатьох людей, яких Маслоу об'єднав під парасольковим терміном «особи, схильні до самоактуалізації», постійно мотивувало здоров'я та зростання, найвищою їхньою спонукою було прагнення до трансцендентних переживань і цінностей. Важливо, що щастя не первинна мотивація цих людей, а багато хто з них постійно розчаровувався, намагаючись утілити в житті своє високе бачення людства (причому нерідко їхні погляди формувалися під впливом пікових переживань).

Наступного року під час інтерв'ю з гуманістичним психологом Віллардом Фріком Маслоу додатково підкреслив: «Сьогодні про людей з різними ступенями схильності до самоактуалізації можна сказати значно більше, ніж я міг подумати десять років тому»⁷⁶². Він зауважив, що познайомився з особами, які «мали все ... і попри

це бували нещасними, розгубленими, нерішучими; могли не знаходити собі місця й робити всілякі химерні вчинки, різноманітні дурниці». Маслоу розмежував таких людей і тих, хто задовольнив усі свої потреби, не страждав на неврози, умів застосовувати власні здібності, але був «усього лише здоровим».

Потім учений виокремив ще один різновид людей, які мають схильність до самоактуалізації, але водночас є «трансцендерами». На переконання Маслоу, система цінностей таких осіб передбачає «шлях бодгісаттви» до просвітлення, «тобто допомогу людству чи поміч іншим ... і просто самовдосконалення — і для себе, і для інших, — а зрештою й вихід за межі его».

Спираючись на нові цікаві висновки, 1969 року Маслоу написав статтю «Теорія Z», яка вийшла друком у другому томі видання *Journal of Transpersonal Psychology*. Нагадавши про відмінність між «трансцендерами» та «всього лише здоровими людьми», учений сказав, що останні відповідають критеріям теорії У Дугласа Макгрегора. Вони вільні від дефіцитарних потреб і керуються прагненням актуалізації особистісного потенціалу, розвитку ідентичності, індивідуальності та своєрідності. «Такі люди живуть у світі, у ньому й реалізуються, — зазначив Маслоу. — Вони його опановують, ведуть за собою, використовують у благородних цілях, як (здорові) політики чи практичні особи»⁷⁶³.

Маслоу стверджував, що трансцендери також відповідають критеріям теорії У, але водночас *виходять за її межі*: з ними частіше стається «просвітлення, осяяння чи усвідомлення, яке змінює їхні уявлення про світ і себе. Можливо, таке трапляється час від часу, а може, це для них звична річ»⁷⁶⁴. Учений припустив, що трансцендерів «метамотивують» вищі ідеали й цінності, які виходять за межі задоволення базових потреб і реалізації свого неповторного «Я». Такі метамотивації охоплюють відданість певному покликанню, а також найвищим цінностям, тобто Б-цінностям — цінностям Буття. Маслоу склав їх перелік, до якого належать правда, добро, краса, справедливість, змістовність, веселість, жвавість, неповторність, довершеність, простота, елегантність і цілісність.

Коли Маслоу запитував трансцендерів, навіщо вони виконують свою діяльність і в чому сенс їхнього життя, то завважив, що люди у відповідь часто називали такі цінності. На те, що ці особи

присвячували роботі стільки часу, не було жодної *додаткової* причини. Названі вище цінності не застосовували ні для чого іншого, вони не слугували інструментом досягнення якоїсь мети. Коли Маслоу запитував: «Чому ви так переймаєтеся справедливістю?», йому відповідали щось на зразок: «Так склалося». Учений уважав, що задоволення «метапотреб» необхідне для того, щоб «уникати недуг, мати змогу вповні розкрити людський потенціал і зростати. ... Вони варті того, щоб заради них жити й померти. Їх споглядання, злиття з ними дарує людині найбільшу вітху, на яку вона лише здатна».

Також учений висловив прецікаве припущення про те, що депривація Б-цінностей може зумовити появу «метапатологій», а наслідком такого розчарування в ідеалах бувають «метаскарги». Маслоу вважав, що метаскарги трансцендерів можуть свідчити про їхнє психічне *здоров'я*. Нарікання на брак безпеки, статусу, грошей, влади, поваги, прийняття та прив'язаності все-таки відрізняються від ремства, спричиненого кричущою відсутністю у світі краси, гумору, добра, справедливості, неповторності, цілісності й змістовності.

У своїй статті Маслоу окреслив певні ступеневі відмінності між трансцендерами та «всього лише здоровими людьми». Він наголосив на тому, що всі характеристики, які колись сформулював для осіб, схильних до самоактуалізації, спільні й для трансцендерів, і для не-трансцендерів, але перші підносяться над цими властивостями в такий спосіб:

Сформульовані Маслоу властивості трансцендерів⁷⁶⁵

- Трансцендери починають уважати пікові переживання й плато-переживання найважливішим у їхньому житті, найбільш непересічними подіями, тим, що надає існуванню змістовності, найціннішими його гранями.
- Трансцендери легко, невимушено й неусвідомлено послуговуються мовою Буття (Б-мовою): мовою поетів, містиків, провидців, глибоко релігійних людей — усіх тих, хто живе під знаком вічності.
- Трансцендери бачать святе у світському, тобто помічають у всьому святість, але водночас сприймають це на практичному

повсякденному рівні. За бажання такі люди вміють звеличувати певні явища, тобто бачити їх у світлі вічності. Ця властивість стоїть поряд із високою здатністю до тестування реальності; вони не взаємовиключні.

- Трансцендери значно свідоміше знаходять мотивацію в Б-цінностях, як-от досконалість, правда, добро, єдність, піднесення над дихотомією, Б-розваги тощо.
- Таке враження, що ці люди якимось упізнають одне одного, майже відразу зближуються й можуть порозумітися вже після першої зустрічі.
- Їм властива тонка реакція на красу чи радше схильність усе прикрашати — зокрема й те, що більшість людей вважає огидним.
- Трансцендери сприймають світ цілісніше, ніж «здорові» чи практичні особи, схильні до самоактуалізації (які також цілісні в цьому розумінні). Людство — єдине, космос — теж, а поняття, як-от «національні інтереси», «батьківська релігія» та «різні класи людей чи IQ» або припиняють для них існувати, або ж ці особи легко виходять за їхні межі.
- На твердження про цілісне сприйняття накладається інше — про посилення природного потягу схильної до самоактуалізації людини до синергії — інтрапсихічної, міжособистісної, внутрішньокультурної та міжнародної. Синергія існує поза межами дихотомії егоїстичного та неегоїстичного, вона об'єднує їх у поняття вищого рівня. Тут ідеться про вихід за межі конкуренції, принципів «хто кого» та «переможець або переможений».
- Трансцендери частіше підносяться над его, причому їм легше це робити.
- Ці люди не просто подобаються іншим, як і всі особи з найвищою схильністю до самоактуалізації, — перед ними благоговіють, вони справді «неземні, ними легше захоплюватися». Про таких частіше думають: «Ця людина велична».
- Трансцендери мають виразну здібність до новаторства, до відкриття нового; вони вміють бачити здійсненне й потенційно можливе — те, що зрештою можна втілити в життя.
- Трансцендери не такі «щасливі», як здорові люди. Вони можуть бути екзальтованішими, захопленішими, відчувати «щастя» на вищому рівні. Водночас трансцендери настільки ж — якщо не більше — схильні до такого собі космічного смутку чи Б-смутку

через людську дурість, згубне ставлення до себе, сліпоту, взаємну жорстокість, короткозорість. Можливо, це наслідок контрасту між реальним та ідеальним світом, який вони так легко й так яскраво бачать, якого в теорії дуже просто досягнути. А може, це та ціна, яку трансцендерам доводиться платити за здатність чітко бачити красу довкілля, потенціал чеснот, притаманних людській природі, за відсутність потреби в численних вадах, на позір очевидні передумови доброго світу, за людську доброту, а не вищий IQ чи глибший фаховий рівень на якійсь посаді тощо.

- Трансцендерам простіше жити одночасно в Д-вимірі й у Б-вимірі, адже вони з неабиякою легкістю наділяють усіх святістю. Кожен з них так невимушено й безпосередньо сприймає святість будь-якої людини, іншої істоти, навіть гарного предмета, що не може про це забути бодай на мить.
- Трансцендери вважають, що збільшення знань зумовлює поглиблення загадковості, благоговіння, скромності, найвищого невідання, глибокої шани та пожертви. Більшість людей здобуває знання, щоб знизити рівень таємничості й тривожності. Утім, особи, схильні до пікових переживань, зокрема трансцендери, радше вбачають у загадковості принаду й виклик, ніж бояться її.
- Трансцендери часто вміють виокремлювати креативних особистостей, які часом здаються несповна розуму чи дивакуватими. Водночас такі люди краще розпізнають божевільних і диваків, які не мають творчого потенціалу.
- Зазвичай трансцендери більшою мірою схильні «миритися зі злом»: вони розуміють, що часом цього уникнути неможливо, а на масштабному цілісному рівні воно навіть потрібне. Для цього зло необхідно краще розуміти, а отже, й ставитися до нього з більшим співчуттям, а в боротьбі проти нього виявляти менше суперечностей і більше твердості. На такому рівні «глибше розуміти» означає бути рішучішим і менш схильним до протиріч, незгідностей і каяття, діяти стрімко, упевнено й ефективно. Якщо знадобиться, злу людину можна співчутливо ліквідувати.
- Трансцендери більше схильні вважати себе носіями таланту, інструментами надособового. Це тягне за собою певну об'єктивність і неупередженість у ставленні до себе, у чому інші можуть побачити зарозумілість, зверхність чи навіть параною.

- Трансцендери більшою мірою схильні до глибокої релігійності чи духовності — у теїстичному або нерелігійному значенні цих слів та без урахування їхніх історичних, усталених, забобонних чи офіційних значень.
- Трансцендерам не так складно вийти за межі свого «Я», ідентичності та самоактуалізації. Схильних до самоактуалізації осіб, які не належать до трансцендерів, змальовують передусім як людей з виразною ідентичністю, які розуміють, хто вони, куди прямують, чого хочуть, що вміють, — одне слово, як сильних особистостей, чия діяльність гідна, автентична та не суперечить їхній природі. Звісно, це не вповні описує трансцендерів. Їм, поза сумнівом, притаманні всі ці властивості, але аж ніяк не тільки ці риси.
- Оскільки трансцендери тонше відчувають Б-вимір, із ними частіше стаються граничні переживання. Такі люди частіше захоплюються, неначе діти, котрих гіпнотизують кольори калюжі, краплі дощу на віконній шибці, гладкість шкіри чи рухи гусениці.
- Трансцендери дещо більше тяжіють до даосизму, а всього лише здорові люди — до прагматизму. Б-пізнання надає будь-чому дивовижнішого, досконалішого вигляду, тобто такого, який і має бути. Отже, воно менше спонукає щось робити з предметом, із яким і без цього все гаразд, який не так потребує вдосконалення чи втручання. Відповідно, Б-пізнання більше мотивує просто споглядати цю річ і вивчати її, а не змінювати чи застосовувати в якийсь спосіб.
- Зазвичай «постамбівалентність» характерна для всіх людей, схильних до самоактуалізації, а особливо для деяких трансцендерів. Цей термін, що бере початок із теорії Фрейда, означає цілковито щирю й беззаперечну любов, прийняття та експресивність, а не стандартну суміш любові й ненависті, яку прийнято вважати «коханням», дружбою, сексуальністю, авторитетом, владою тощо.
- Відповідно до того, як характер людини набуває зрілості, зростає й важливість вищого рівня плати («метаплата») і нагороди («метанагорода»), окрім грошей і похвали. Звісно, значний відсоток схильних до самоактуалізації осіб так чи інакше поєднує роботу із задоволенням: вони люблять свою діяльність. Про них можна сказати, що їм платять за працю, котру ці люди

в будь-якому разі виконували б як хобі; за роботу, невід'ємна частина якої — задоволення. Водночас трансцендери активно тягнуться до такої діяльності, яка збільшує ймовірність пікових переживань і Б-пізнання⁷⁶⁶.

Якщо розглядати характеристики трансцендерів цілісно, вони утворюють довершений *Weltanschauung*, тобто світогляд, подібний до того, який Маслоу називав «здоровою інфантильністю» чи «другою невинністю», котрій притаманна «справжня інтеграція особистості на всіх рівнях»⁷⁶⁷. Така система поглядів передбачає задоволення потреб у захищеності й зростанні, але не обмежується ними. Трансцендер уміє невимушено орієнтуватися й у Д-вимірі життя, і в Б-вимірі.

Світогляд теорії Z сповнений благоговіння, краси, подиву, смакування, пізнання, відкриттів, відвертості, цілісного сприйняття, удячності, безумовного прийняття, Б-любові, Б-скромності (чесної оцінки своїх здібностей, а не приховування власного «Я») ⁷⁶⁸, Б-веселості⁷⁶⁹, виходу за межі его, синергії, єдності, внутрішньої мотивації працювати й спонуки у вигляді найвищих життєвих цінностей. У цьому світогляді найбільше впадає в око «вихід за межі дихотомії». Приклади стандартного двоподілу — чоловіче і жіноче, серце і голова, пристрасть і кохання, добро і зло, державне і всесвітнє, егоїстичне і неегоїстичне, доброта і нещадність, щастя і смуток, містичне і реалістичне — слід трактувати вже не як дихотомію, а просто як частини цілого.

Світогляд теорії Z суголосний іншим видатним теоріям розвитку его в психологічній літературі, зокрема «інтегрованому» рівню в теорії стадій розвитку Джейн Левінджер; стадіям «інтегральності его» та «генеративності» в теорії стадій психосоціального розвитку Еріка Еріксона; міжособистісній стадії в теорії конструктивного розвитку Роберта Кігана; постконвенційним стадіям теорії розвитку его Сюзанни Кук-Гройтер. За межами класичної психологічної літератури також можна простежити його зв'язок з найвищим станом свідомості в інтегральній теорії Кена Вілбера та з «другим рівнем» спіральної динаміки Клера Грейвса⁷⁷⁰.

Світогляд теорії Z дуже нагадує сучасні наукові дослідження мудрості^{771, 772}. У психологічній літературі це поняття часто визначають як цілісне поєднання когнітивного, емоційного та

поведінкового вимірів. До мудрості належить, зокрема, й здатність приймати різні погляди, не вдаватися до захисних механізмів, реагуючи на зауваження, висловлювати широкий діапазон емоцій для того, щоб відшукати сенс, критично оцінювати загальнолюдські цінності, усвідомлювати нечітку й парадоксальну природу наших проблем⁷⁷³.

За словами клінічної психологині Дейрдре Крамер, «мудрі вміють бачити позитивне і негативне, поєднувати одне з одним і формувати людяніше, цілісніше уявлення про своє «Я» в усій його крихкості та вразливості. ... Таке враження, що вони спочатку дбають про себе, а потім підносяться над турботою про власні інтереси та інтегрують здатність до самоаналізу з глибокою й незмінною турботою про міжлюдські взаємини та продуктивним піклуванням про інших»⁷⁷⁴. Зазвичай з роками мудрість більшає, а власлива вона насамперед особам із високою відкритістю до переживань, здатністю до самоперевірки й самоаналізу, із мотивацією до особистісного зростання, незмінною готовністю скептично ставитися до уявлень про себе, постійно піддавати сумніву свої припущення та переконання, пізнавати й оцінювати нову інформацію, релевантну для їхньої ідентичності⁷⁷⁵.

Теорія Z дає змогу розглядати всі людські потреби — з любов'ю та без осуду — з найвищої точки спостереження. Їх слід уважати не відірваними одна від одної, а об'єднаними та гармонійними. Ця

Ця точка спостереження не прикута до «Я» чи ідентичності, хоча, якщо потрібно, їх можна звідти чітко побачити

точка спостереження не прикута до «Я» чи ідентичності, хоча, якщо потрібно, їх можна звідти чітко побачити. Вона подібна радше до точки спостереження морського птаха, вільного піднятися над краєвидом людського досвіду чи пірнути в нього, споглядати

його під будь-яким кутом. У такий спосіб здорова трансцендентність допомагає зорієнтуватися в життєвих вітрах і хвилях.

Сьогодні має бути зрозуміло, що самоактуалізація та само-трансцендентність можуть співіснувати в цілковитій гармонії⁷⁷⁶. Як на мене, вихід до нових рубежів людської природи вимагає справжнього поєднання уявлень про самоактуалізацію, які існують у східній і західній філософії, а також у світорозумінні корінних народів. Становлення цілісної особистості передбачає ієрархічне

поєднання захищеності, зростання й трансцендентності. Ці виміри буття не мають конфліктувати; на найвищому рівні інтеграції вони зливаються в ціле.

«Сподіваюся, я чітко висловив свою думку, — сказав Маслоу на відкритій лекції 1961 року. — Тільки розв'язання двоподілу й вихід за межі дихотомії первинних і вторинних процесів, свідомого і несвідомого, раціонального та інтуїтивного, наукового й естетичного, праці та розваги, абстрактного і конкретного, розподілу на категорії та безпосереднього переживання дозволить нам уповні сприймати світ і себе. Тільки в такий спосіб ми зможемо створити цілісну науку, цілісну мову, цілісну математику, цілісне мистецтво, цілісну освіту й цілісних людей»⁷⁷⁷.

Якими могли б бути люди

Можливо, ми недооцінюємо людську природу...

Абрагам Маслоу, лекція «Нові рубежі людської природи» в Унітаріанській церкві Сан-Франциско, 1967

Настав час об'єднати наші уявлення про всі грані людської природи, створити справді всеохопну психологію.

Абрагам Маслоу, «Розбудова нової політики на засадах гуманістичної психології» (неопублікований есей), 1969

Світогляд теорії Z глибоко впливає на поняття доброї особи та хорошого суспільства, а також дає піднесені уявлення про те, якими могли б бути люди. Як на мене, це бачення надзвичайно важливе в тому поляризованому й знеособленому світі, у якому ми сьогодні живемо. У цьому розділі я, спираючись на справу життя Маслоу — вдихнути засади гуманістичної психології в кожен прояв людських прагнень і переживань, поділюся своїми роздумами про те, яким могло б бути суспільство.

По-перше, теорія Z розширює спектр тем, відкритих для наукового дослідження.* Під час лекції «Нові рубежі людської природи» Маслоу зауважив: «Якщо дати зелене світло цінностям і досвіду

* У книжці «Психологія науки» (1966) Маслоу розкритикував «десакралізацію» науки: «Вигнання всіх трансцендентних переживань із гідного поваги виміру відомого